

ГЕНЕАЛОГІЧНІ НОТАТКИ

УДК 929.52 Ігнатович

Віталій Мамалага

РОДИНА ГЕТЬМАНА ДЕМ'ЯНА ІГНАТОВИЧА

У статті розглядаються питання, пов'язані з генеалогією гетьмана Д. Ігнатовича, його соціальним походженням та родинними зв'язками. На наявному джерельному матеріалі встановлюється поіменний склад сім'ї володаря булави, визначається роль, яку її представники відігравали у суспільно-політичному житті тодішнього українського суспільства. Автором проаналізовано розгалуженість родинних зв'язків, матримоніальний чинник у політиці гетьмана.

Ключові слова: Дем'ян Ігнатович, Василь Многогрішний, Зиновій Ігнатович, Сава Шумейко, Михайло Зиновійович, родина Д. Ігнатовича, генеалогія.

Біографія гетьмана Дем'яна Ігнатовича досі залишається «білою плямою» в українській історіографії. У наявній на сьогоднішній день в науковому обігу джерельній базі володар булави вперше згадується лише з 1665 року як зрілий державний діяч одразу в якості чернігівського полковника. Достовірних відомостей щодо попередніх років його життя натеper немає. Така поява «нізвідки» на політичному небосхилі Української козацької держави разом із селянським походженням гетьмана дали підстави історикам вважати Д. Ігнатовича чужою і ледь не випадковою людиною в козацькому середовищі¹. Допомогти з'ясувати, чи відповідає така думка дійсності, може встановлення родинних зв'язків гетьмана. Загалом же дослідження родинних зв'язків Д. Ігнатовича необхідне для повнішого окреслення місця керманіча та його родини у структурі козацької еліти. Доповнення генеалогії українського козацтва, вивчення якої стало в останні роки дуже популярною темою в колі вітчизняних істориків, є також важливим завданням.

Про походження Д. Ігнатовича та про його батьків майже нічого не відомо. Натеper в історіографії існують дві думки щодо походження гетьмана. Перша думка, яка була висловлена ще В. Модзалевським і яку підтримує більшість сучасних дослідників, твердить про селянське походження Д. Ігнатовича. На противагу їй В. Кривошея стверджував, що він мав шляхетське походження та пов'язував його з родиною любецьких шляхтичів Ігнатовичів². Цю думку дуже обережно підтримує І. Кондратьєв, натякаючи на любецьке та шляхетське походження Д. Ігнатовича³. Але беззаперечним доказом того, що прізвище «Ігнатович» не є в нашому випадку родовим ім'ям, а походить від патроніма (по батькові), є те, що і сам правитель Гетьманщини дозволяв собі змінювати його форму, і сторонні люди називали його в інший патронімічний

1 Горобець В., Чухліб Т. Незнайомі Кліо: таємниці, казуси і курйози української історії. Козацька доба. К.: Наукова думка, 2004. С.147.

2 Кривошея В. Генеалогія українського козацтва: Нариси історії козацьких полків. К.: Видавничий дім «Стилос», 2004. С.200.

3 Кондратьєв І. Любецька шляхта у «лівобережних» планах гетьмана Петра Дорошенка // Гетьман Петро Дорошенко та його доба в Україні. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, приуроченої до 350-ї річниці початку гетьманування Петра Дорошенка. Ніжин: НДУ ім. М. Тоголя, 2015. С. 89-94.

спосіб. Так, гетьман у документах фігурує і як Ігнатов⁴, і як Ігнатенко⁵, чого, швидше за все, не могло бути б, якби це справді було родовим прізвиськом, тим більше шляхетським. А з урахуванням того, що і брати гетьмана – Зиновій та Василь, про яких далі буде сказано, також фігурують кожен як «Ігнатович»⁶, не лишається жодних сумнівів: батька гетьмана звали Гнатом (Ігнатом, Ігнатієм) і він, швидше за все, за відсутності будь-яких вказівок на шляхетство був справді низького походження. Жодних конкретних відомостей про нього досі не віднайдено. Щодо матері Д. Ігнатовича, то невідоме навіть її ім'я.

Після того, як гетьмана було усунуто від влади та за царським указом відправлено на заслання, його долю повинні були розділити і його родичі. У цьому указі поіменно згадуються дружина Д. Ігнатовича Анастасія, сини Петро та Іван, донька Олена, племінник Михайло Зиновійович⁷.

У листі до царя з проханням про надання підтримки своїй родині у разі його смерті, який гетьман Д. Ігнатович написав під час тяжкої хвороби у грудні 1670 р., він називає свою дружину Анастасією Якимівною⁸. Це майже все, що відомо про цю жінку. Походження дружини Д. Ігнатовича не встановлене, щодо неї нами віднайдена тільки наступна інформація: Д. Ігнатович після свого арешту в березні 1672 р. розповідав, що гетьманським майном міг розпоряджатись брат його дружини, він же молодий зять переяславського полковника Родіона Дмитрашки⁹. Як твердить В. Кривошея, Р. Дмитрашка був бездітним, але його дружина Тетяна, вдова Василя Золотаренка, колишнього полковника ніжинського, мала дітей від першого шлюбу¹⁰. Чи мається на увазі, що брат Анастасії Ігнатович був чоловіком якоїсь падчерки Р. Дмитрашки, чи невідомої його сестри, чи, можливо, той все-таки мав дітей, про що натепер не відомо дослідникам генеалогії? Як би там не було, такий родинний зв'язок брата дружини гетьмана вказує на близькість родини Анастасії Ігнатович до козацького, а, можливо, й старшинського середовища. На жаль, ім'я вказаного брата гетьманши чи якісь подробиці з його біографії невідомі. Також, за даними В. Модзалевського та В. Кривошеї, Анастасія мала сестру невідомого імені, яка була дружиною Василя Свириденка, помітного соратника Д. Ігнатовича, генерального хорунжого в його уряді¹¹.

Щодо вказаних синів та доньки, то вони на момент заслання були неповнолітніми та неодруженими. Жодних відомостей про їхнє життя за період до та під час гетьманування Д. Ігнатовича не віднайдено. Щодо пізнішого періоду життя в Забайкаллі, то згадки про дітей Д. Ігнатовича у джерелах зустрічаються. Зокрема, відомо, що Петро Дем'янович загинув 1691 р. у бою з монголами, а Олена Дем'янівна вийшла заміж за сибірського дворянина Івана Бейтона. Також сибірські джерела дають інформацію про ще двох доньок Д. Ігнатовича, народжених, швидше за все, вже на засланні, проте їхні імена не називаються. Відомостей про Івана Дем'яновича сибірські джерела не дають, зате про Якова Дем'яновича маємо інформацію, що і він помер у 1691 р.¹²

4 Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657–1687). Київ-Львів: НТШ, 2004. С. 460.

5 Соловьев С. История России с древнейших времен. Кн.3. Том XI–XV. СПб.: Издательство Товарищества «Общественная польза», 1916. С. 413.

6 Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России. Т. 9. СПб.: Типография М. Этингера, 1877. С.692.; Універсали українських гетьманів. С. 557.

7 Центральний державний історичний архів України (м.Київ) (ЦДІАК) Ф. КМФ-41. Оп. 1. Спр. 96. Арк. 237.

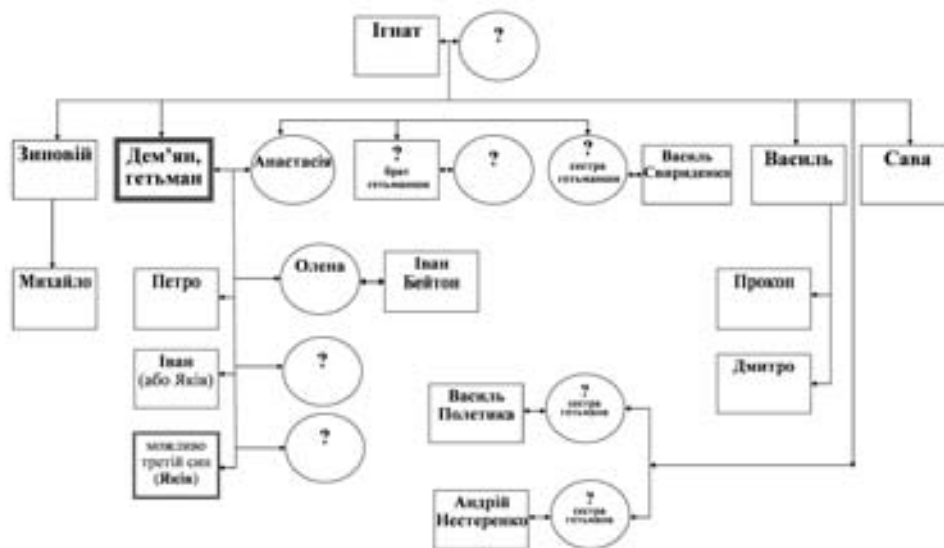
8 Листи українських гетьманів. Харків: «Фоліо», 2012. С. 79.

9 Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России. Т. 9. С. 772.

10 Кривошея В. Генеалогія українського козацтва: Переяславський полк. К.: Видавничий дім «Стилос», 2004. С. 35.

11 Модзалевский В. Малороссийский родословник. К.: Типо-Литография С.В. Кульженко, 1912. Т.III. С. 559.; Кривошея В. Українське козацтво в національній пам'яті. Чернігівський полк: монографія: у 2 т. К.: ДП «НВЦ «Пріорітети», 2012. Т.II. С.138.

12 Оглоблин Н. Служба в Сибири Демьяна Многогрешного // Чтения в историческом обществе Нестора Летописца. К.: Типография Императорского Университета св. Владимира, 1892. Кн. 6. С. 153–162.

Клан Ігнатовичів

Можна припустити два варіанти такої колізії. Можливо, на якомусь етапі відбулася канцелярська помилка, яка зробила з Івана Якова або ж з Якова Івана. Також можливо, що Яків народився вже на засланні. Друге припущення менш вірогідне: чому ж тоді сибірські джерела жодним словом не згадують Івана Дем'яновича? Як би там не було, можна констатувати, що згадані діти гетьмана в часи його владарювання були занадто малого віку, щоб стати учасниками якихось матримоніальних схем.

Розпис ближніх осіб колишнього гетьмана Д. Ігнатовича, наданий московському уряду, згадує двох його зятів – Полетика та Андрія Корнієнка¹³. За даними В. Кривошеї, який у цьому питанні прямує за В. Модзалевським, одна зі старших доньок Д. Ігнатовича, невідомого імені, стала дружиною Андрія Корнієвича Нестеренка, лубенського полковника у 1671 – 1672 рр., а друга, також невідома, – дружиною Василя Полетика, седнівського сотника¹⁴. Дослідники одностайні в питанні ідентифікації дружин вказаних старшин як дочок гетьмана, але за браком конкретних відомостей ми не можемо відкидати ймовірність того, що одна з них, а можливо, й обидві, були не доньками, а сестрами гетьмана. Особисто ми схиляємось саме до другого варіанту. У згаданому листі гетьмана до царя, датованому груднем 1670 р., він просить покровительства тільки для сина Петра та другої, ще ненародженої дитини¹⁵. За півтора року, як ми пам'ятаємо, джерела називають трьох дітей – Петра, Івана та Олену. Тобто в гетьмана за період від грудня 1670 р. по березень 1672 р. народилося двоє дітей. Така активність дітонародження, на нашу думку, не свідчить на користь наявності значно старших дітей (які, до того ж, взагалі ніколи не згадуються гетьманом). Можна, звісно, припустити, що заміжні доньки не потребували особливої уваги з боку батька, маючи власні сім'ї. Але з огляду на повну відсутність згадок про старших дочок у джерелах віддаємо пріоритет вказаним міркуванням і не погоджуємося з тим, що дружини В. Полетика та А. Нестеренка були дочками Д. Ігнатовича. Окремо треба вказати, що поява останніх у середовищі політичної еліти відбулась саме за гетьманування Д. Ігнатовича.

Історики вказують, що гетьман мав трьох братів – Василя, Саву і Зиновія¹⁶. Гетьманів брат Василь, який в офіційних документах зазвичай підписувався як «Василь

13 Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России. Т. 9. С. 828.

14 Кривошея В. Генеалогія українського козацтва: Нариси історії козацьких полків. С. 202.

15 Листи українських гетьманів. С. 79.

16 Кривошея В. Генеалогія українського козацтва: Нариси історії козацьких полків. С. 200.

Многогрішний», був помітною фігурою в середовищі козацької старшини, послідовно займаючи важливі посади в Ніжинському та Чернігівському полках і генеральному уряді. Його ім'я з'являється у збережених джерелах навіть раніше за ім'я Дем'яна – в універсалі ніжинського наказного полковника від 10 липня 1663 р. Джерела безліч разів називають його братом гетьмана, тому це питання не потребує додаткового доведення. Щоправда, встановити, хто з братів був старшим, натепер важко. Василя з сім'єю після усунення Д. Ігнатовича від влади було заслано до Красноярська, і тільки відносно періоду заслання з'являються відомості про двох його синів – Прокопа та Дмитра¹⁷. В. Кривошея твердить, що дочка Василя була дружиною Івана Домонтовича, генерального судді в уряді Д. Ігнатовича і одного з учасників заколоту проти нього¹⁸. Дозволимо собі поставити це під сумнів, адже надане посилення¹⁹, на нашу думку, не дозволяє зробити подібний висновок. До того ж, гострий публічний конфлікт між гетьманом та І. Домонтовичем та участь останнього в заколоті проти Д. Ігнатовича хоча і не можуть бути аргументом проти наявності між ними родинного зв'язку, але за відсутності протилежних відомостей якоюсь мірою підкріплюють нашу думку.

Ймовірно, найстаршим з братів Ігнатовичів був Зіновій. Припускати подібне дозволяють наступні міркування. На кінець 1671 р., тобто коли Дем'ян ще був гетьманом, Зіновія вже не було серед живих, а його син Михайло був нагороджений у 1671 р. дячком-гетьманом за батькові заслуги перед Військом Запорозьким²⁰. Тобто він на цей момент уже був повнолітнім, а подібних відомостей про дітей Дем'яна чи Василя не знайдено. Вік Михайла Зіновійовича, хоча й не прямо, але вказує на те, що Зіновій був старшим братом Дем'яна та Василя. Після усунення Д. Ігнатовича від гетьманства Михайла разом із сім'єю дядька-гетьмана було заслано до Сибіру. Але якщо родина гетьмана врешті-решт опинилась в Забайкаллі, то Михайло Зіновійович був висланий до Якутії²¹. На момент заслання Михайло, швидше за все, був не одруженим, адже у планах гетьмана було його одруження з дочкою правобережного гетьмана Петра Дорошенка. Про це навіть було домовлено, але вище означені події, ймовірно, завадили реалізації таких планів²².

Найзагадковіший з братів Ігнатовичів – Сава. Джерела називають його особисте прізвисько «Шумейко». Саме його дехто з дослідників схильний вважати первинним родовим прізвищем братів. До речі, звернемо увагу, що встановити достеменно, яке ж «родове прізвище», тобто прізвище в сенсі ХХІ ст. мали брати, складно ще й тому, що кожен з братів, у тому числі в офіційних документах, використовував різне прізвище. Отже, маємо на трьох братів – Дем'яна, Василя та Саву – три прізвища. Сава вперше фігурує в доступних джерелах тільки наприкінці 1671 р., зайнявши за наказом брата-гетьмана посаду стародубського полковника замість опального Петра Рославченка²³. Він мав би розділити долю своїх родичів на засланні, але навесні 1672 р. помер у Стародубі раніше, ніж відправлені по нього старшини змогли його заарештувати²⁴. До речі, у вказаному вище документі Сава Шумейко названий племінником Д. Ігнатовича, а не братом. Щоправда, ми схиляємось вважати таке твердження помилковим через його поодинокість, адже вказівок на те, що Сава був братом гетьмана, значно більше.

Щодо дружин братів гетьмана інформації вкрай мало. В. Модзалевський, посилаючись на відомості джерел, повідомляє, що дружину Зіновія та матір Михайла Зіновійовича звали Мариною Яківною і вона з іншими (неповнолітніми) дітьми залишилась жити в Україні²⁵. Про дружину Сави нічого не відомо. В. Кривошея по-

17 Оглоблин Н. Служба в Сибири Демьяна Многогрешного. С. 165.

18 Кривошея В. Генеалогія українського козацтва: Нариси історії козацьких полків. С. 200.

19 Модзалевский В. Малороссийский родословник. К.: Типография Т-ва Г.Л. Фронцкевича и К°, 1908. Т. I. С. 434.

20 Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича. С. 557.

21 Оглоблин Н. Служба в Сибири Демьяна Многогрешного. С. 161.

22 Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России. Т. 9. С. 752.

23 Там само. С. 644

24 ЦДІАК. Ф. КМФ-41. Оп. 1. Спр. 96. Арк. 219.

25 Модзалевський В. Нові відомості про родину Многогрішних // Україна. Науковий

миляється, називаючи її Зіновією Жданівною²⁶. Насправді так звали другу дружину Василя Ігнатовича²⁷. Щодо першої дружини Василя джерела подають сумну історію про те, що він взагалі її вбив, в чому сам відверто зізнався, розповідаючи в Москві: «жил он в местечке Коропов; и в Филипов де пост прошлого 176 году бил он Василей жену свою, и от тех побоев она умерла»²⁸. Як звали цю жінку та якого вона була походження, невідомо. Згадана друга дружина Василя, ймовірно через відсутність спільних з ним дітей, не розділила з чоловіком заслання до Сибіру²⁹.

Після усунення Д. Ігнатовича від влади представники гетьманської сім'ї, навіть ті, хто не потрапив на заслання, зійшли з історичної арени. Щоправда, існують припущення, що дехто з представників родини зміг повернутися з історичного небуття. Так, наприклад, С. Павленко робить обережне припущення, що Андрій Нестеренко був батьком відомого соратника І. Мазепи, батуринаського сотника Дмитра Нестеренка³⁰. Відповідно, останній міг бути нащадком або родичем гетьмана Д. Ігнатовича. Такі припущення мають право на існування, але без конкретних відомостей залишаються лише обережним припущенням – занадто багато різних Нестеренків та Несторів фігурує у документах епохи.

Окрім усього, розгляд родини Д. Ігнатовича та отримане приблизне уявлення щодо віку її представників станом на 1672 р., а також факт народження двох його дітей поспіль саме під час гетьманування (та малолітства на той час старшого сина Петра) наштовхує на думку про відносно молодий вік і гетьмана у цей період. Можливо, за подальшого дослідження історіографічні традиції щодо віднесення народження Д. Ігнатовича до 1630 чи, тим більше, до 1620 рр. будуть скориговані в бік пізнішого часу.

Загалом, з огляду на політичну специфіку тодішніх родинних та соціальних відносин, говорячи сучасною термінологією, родину гетьмана можна означити як «клан Ігнатовичів». Спираючись на розглянуту інформацію, можна стверджувати, що «клан» був достатньо потужним суспільно-політичним угрупованням. Але також можна констатувати, що родинні зв'язки сім'ї гетьмана з іншими подібними козацько-старшинськими угрупованнями не були розвинуті. Також помітно, що представники сім'ї Д. Ігнатовича (за винятком брата Василя) до політичного піднесення Дем'яна взагалі не були інтегровані до найвищих козацько-старшинських кіл. Можна припустити, що по мірі дорослішання дітей Ігнатовичів, якби Дем'ян і надалі залишився на політичному Олімпі, родинні зв'язки сім'ї гетьмана значною мірою б зміцніли – помітно, що гетьман намагався широко використовувати у своїй політиці матримоніальний важіль.

Таким чином, можна зробити висновок, що Д. Ігнатович не мав надто розгалужених родинних зв'язків у козацько-старшинському середовищі, але однозначно не був чужим для нього. Також незброєним оком помітно, що відкритих питань щодо розглянутої проблеми наразі занадто багато і тому необхідно продовжувати дослідження генеалогії гетьмана Д. Ігнатовича.

References

Akty, otnosyashchiesya k istorii Yuzhnoy i Zapadnoy Rossii. (1872). Vol.7. Saint-Petersburg, Russian Empire: V tipografii Eduarda Pratsa.

Akty, otnosyashchiesya k istorii Yuzhnoy i Zapadnoy Rossii. (1877). Vol.9. Saint-Petersburg, Russian Empire: Tipografiya M. Ettingera.

тримісячник українознавства. Кн. 3 та 4. К.: Друкарня українського наукового товариства, 1917. С.80 - 81.

26 Кривошея В. Генеалогія українського козацтва: Нариси історії козацьких полків. С. 202.

27 Модзалевський В. Нові відомості про родину Многогрішних. С. 82.

28 Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России. Т. 7. СПб.: В типографии Эдуарда Праца, 1872. С. 88.

29 Модзалевський В. Нові відомості про родину Многогрішних. С. 82 - 83.

30 Павленко С.О. Оточення гетьмана Мазепи: соратники та прибічники. К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. С. 52 - 53.

Horobets V. & Chukhlib T. (2014). *Neznaioma Klio: taiemnytsi, kazusy i kuriozy ukrainskoi istorii. Kozatska doba*. Kyiv, Ukraine: Naukova dumka.

Kondratiev I. (2015) Liubetska shliakhta u «livoberezhnykh» planakh hetmana Petra Doroshenka. «Hetman Petro Doroshenko ta yoho doba v Ukraini». *Materialy Vseukrainskoi nauk.-prakt. konf. pryurochenoi do 350-i richnytsi pochatku hetmanuvannia Petra Doroshenka* [Materials scientific-practical conference to the 350th anniversary of the beginning of the hetmanization of Peter Doroshenko]. Nizhyn, Ukraine. pp. 87 - 94.

Kryvosheia V. (2004) Henealohiia ukrainskoho kozatstva: Narysy istorii kozatskykh polkiv. Kyiv, Ukraine: Vydavnychi dim «Stylos».

Kryvosheia V. (2004) Henealohiia ukrainskoho kozatstva: Pereiaslavskiy polk. Kyiv, Ukraine: Vydavnychi dim «Stylos».

Kryvosheia V. (2012) Ukrainske kozatstvo v natsionalnii pam'iaty. Chernihivskiy polk. Kyiv, Ukraine: DP «NVTs «Priority».

Lysty ukrainskykh hetmaniv (2012). Kharkiv, Ukraine: «Folio».

Modzalevskiy V. (1908) Malorossiyskiy rodoslovnik. Vol.1. Kyiv, Russian Empire: Tipografiya T-va G.L. Frontskevicha i K.

Modzalevskiy V. (1912) Malorossiyskiy rodoslovnik. Vol.3. Kyiv, Russian Empire: Typo-Lytohrafiiia S.V. Kulzhenko.

Modzalevskiy V. (1917) «Novi vidomosti pro rodynu Mnohohrishnykh», *Ukraina. Naukovyi trokhmisiachnyk ukrainoznavstva*. No. 3-4, pp. 77–89.

Ogloblin N. (1891) «Sluzhba v Sibiri Demyana mnogogreshnogo», *Chteniia v istoricheskoi obshchestve Nestora Letopistsia*, Vol. 6, pp. 153–162

Pavlenko S. (2009) Otochennia hetmana Mazepy: soratnyky ta prybichnyky. Kyiv, Ukraine: Vyd. dim «Kyievo-Mohylianska akademiia».

Solovev S. (1865) Istoriya Rossii s drevneyshikh vremen. Vol.3, Part XI-XV. Saint-Petersburg, Russian Empire: Izdatelstvo Tovarishchestva «Obshchestvennaya polza

TsDIAK Ukrainy. F. KMF-41. Op. 1, Spr. 96., 269 a. Stolbtsy Malorossiyskogo prikaza Universaly ukrainskykh hetmaniv vid Ivana Vyhovskoho do Ivana Samoilo vycha (2004). Kyiv-Lviv, Ukraine: NTSh.

Мамалага Віталій Вікторович – старший науковий співробітник Національного історико-культурного заповідника «Гетьманська столиця» (Батурин, вул. Гетьманська, 74, Україна), e-mail: b.zitadel@ukr.net

Vitaliy Mamalaha – Senior Researcher at the National Historical and Cultural Reserve «Hetman's Capital» (Baturyn, 74 Hetmanskaya St., Ukraine), e-mail : b.zitadel@ukr.net

Family of Hetman Demjan Ignatovich

In the article questions connected with genealogy of hetman D.Ignatovich, his social origin and related ties in general are considered. An attempt is made to establish the nominal composition of the hetman's family by available sources, and here the role that its representatives played in the socio-political life of the then Ukrainian society. The author also tries to establish how branched were the hetman's family ties and how much the matrimonial component was significant in his policy.

Keywords: Demjan Ignatovich, Vasily mnogogreshny, Zinovy Ignatovich, Sava Shumeiko, Mikhail Zinovievich, D. Ignatovich family, genealogy of the Cossacks.

Дата подання: 22 серпня 2019 р.

DOI: 10.5281/zenodo.3546395